

Berecz Ágnes

PEREGRINÁCIÓ ALULNÉZETBEN. UNGI MÁRTON ÚTJA GÖTTINGÁBA

A peregrináció nem véletlenül vált fontos, önálló kutatási területté. A kezdetektől fogva ez volt az alapvetően receptív Magyarország legfontosabb eszköze a legmagasabb szintű tudás és az új technológiák elsajátítására. Emellett szociológiai szempontból is lényeges volt mású nyelvek, más tájak, más szokások és más világlátások megismerése. A folyamatot elősegítette, hogy a magyarországi felsőoktatás igen sokáig, lényegében a nagyszombati egyetem megalapításáig nem biztosított intézményes lehetőséget a legmagasabb szintű tudás megszerzésére. A peregrináció történetében külön fejezetet jelentenek a protestáns hallgatók külföldi teológiai tanulmányai, számukra ugyanis később sem kínálkozott más lehetőség. A Szögi László nevével fémjelzett „*Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban*”-sorozat kötetei – amelyek intézményi anyakönyvi adatokból építkeznek – lehetővé tették, hogy a korábban szórványos vagy részleges forrásközlések egy hatalmas adatbázisban váljanak áttekinthetővé és értelmezhetővé.

Esetünkben egy 19. századi, 1817-ben történt peregrinációról lesz szó. Ez az időszak kissé perifériára szorult a peregrinációs szakirodalomban, hiszen, amint azt Szögi László is kiemeli,¹ a 19. század erős korszakhatár. A napóleoni háborúk miatt egy időre lehetetlenné vált sok kedvelt egyetem megközelítése; politikai okokból szigorodtak mind a kijutás, mind a fogadás feltételei; a kolekrajvány miatt szintén voltak zárlatok – és mindezek ellenére 1800–1850 között csaknem 13 000 magyar iratkozott be valamely külföldi egyetemre, annyian, mint a 18. században együttvéve. Ami egyértelműen mutatja az irányt: a ritka, a legjobbak számára elérhető lehetőség tömegesedni, vagy elegánsabban fogalmazva demokratizálódni kezdett.

Szűkebb témánk Ungi Márton utazása Göttinga felé, amelyről egy levélben számol be. Ungi Márton Bihar-diószeg esperes-lelkésze volt, 1820-tól haláláig, 1862-ig szolgált ott. Nem tartozik a gyakran emlegetett elődök közé, még Zoványi (Ladányi) egyháztörténeti lexikona sem említi. Életútjának adatait Szinnyei rögzítette, nekrológja a PEIL-ben² jelent meg, ennek rövidített változata a Házi

¹ SZÖGI László: A 19. századi egyetemjárás kutatásának új eredményei, in: Manhercz Orsolya (szerk.): *Historia Critica. Tanulmányok az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Történeti Intézetéből*, Budapest, ELTE, 2014, 187–197.

² Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok (PEIL) 5(1862/16), 1862. április 20., 524–525.

Kincstárban.³ Ezenkívül Molnár János a bihari diósjegyi eklézsia történetéről írt monográfiájában idézi fel az akkor még élő emlékezetű lelkipásztor alakját.⁴ Ungi Márton Kisújszálláson született 1792-ben, ahol édesapja lelkipásztorként szolgált. 1808-ban subscribált Debrecenben, és diákideje végén, 1816-ban elérte a legmagasabb, seniori diáktsztséget. Ezután került sor egy tanévnyi göttingeni peregrinációjára 1817 végétől 1818 nyaráig. Hazatérve rövid nagylétai káplánság után 1820-ban Bihardiószeg hívta meg lelkipásztorának – a két református eklézsia közül az ősi, a nagyobbikba, a Nagy utcaiba –, ahol haláláig szolgált. 1851-től ideiglenes, 1855-től végleges esperessé is választották. Az emlékezések kiemelik, hogy tehetségesen verselt latinul és magyarul (ennek okán vette fel Szinnyei az írói lexikonba). Lelkipásztor és férfi esetében szokatlan módon hangsúlyozzák szép testét: „az idejebeli ifjaknak Adónisza” volt az őt búcsúztató Pap Gábor szerint.⁵ Emellett szelidségét, értelmét, barátságosságát, és egy baleset bekövetkeztéig – amely nyelvét maradandóan csonkította – szóbeli képességét emelték ki. Esetében minden bizonnyal nem a nekrológok szokványos frázisai közé sorolható az az állítás, hogy gyülekezetével 42 éven át harmonikus és valós közösségben élt. Halála után tíz évvel állítottak sírjára márványoszlopot, a következő epigrammával:

Lelkész egyszerű szó, de mi fenséges fogalom lesz
mint hivatal, s hivatás: Ungi! Te megmutatád!⁶

Ungi Márton tehát példamutató lelkési (és esperesi tisztsége révén egyházvezetői) pályát futott be; most azonban a diákéveit megkoronázó külföldi útjára összpontosítunk.

Göttingen egyeteme, az 1734-ben alapított Georgia Augusta új korszakot jelentett az egyetemi oktatás történetében, és méltán vált rajongott, szinte mitikus fogalomká a közép-európai peregrinusok körében.⁷ Nem kötötték évszázados tradíciók, négy fakultása egyenrangú volt (azaz a teológia nem élvezett prioritást és nem gyakorolt felügyeletet a többi tudományterületen), angol mintát és német módszertant ötvöztött. Felekezeti és nemzeti hovatartozásra tekintet nélkül szívesen fogadtak jó oktatókat és tehetséges hallgatókat. A latin nyelv használata az oktatásban eleve marginális volt, később teljesen visszaszorult, és a professzorok teljes szabadságot élveztek tárgyaik tartalmát illetően – a felvilágosodásnak

³ Házi Kincstár. Protestáns családi lap, 3(1862/10), 1862. május 11., 167–168.

⁴ MOLNÁR János: *A Bihar Diósjegyi ev. ref. egyház múltja és jelene. Egyháztörténeti monográfia*, Nagyvárad, Laszky Ármin, 1885, 205–206.

⁵ Péil: i. m. 524.

⁶ Idézi Molnár: *A Bihar Diósjegyi*, 206.

⁷ Idézet Gerics Pál fiatal orvos naplójából: „[Göttingen egyeteme] egyetlen a maga nemében. Nem ugyan épületeinek nagyszerűsége [...] hanem az intézet mibenvoltára, annyi érdemes férfiakra, annyi jelességre nézve, mennyit a göttingai egyetem kezdetétől fogva mutathat, előttem felejthetlenné lett.” In KURUCZ György (szerk.): *Technológiai utazás a modern kor hajnalán. Válogatás Gerics Pál és Lehrmann József georgikoni professzorok nyugat-európai jelentéseiből és naplójából (1820-1825)*, Budapest, KRE – L'Harmattan, 2020, 404.

a ráció erejébe és a tudományok fejlődésébe vetett hite határozta meg az egyetem éthoszáát. Ehhez járult úttörő módon a nagyon erős gyakorlatorientáltság és az egyetemi oktatómunkával párhuzamos, de külön struktúrába szerveződő kutatómunka – azaz a modern értelemben vett, programszerű kutatási tevékenység.⁸ Így vált Göttingen Európa tudományos elitjének legrangosabb intézményévé a 18. század végére.

Mindebből az is következik, hogy Göttingen elsősorban a természettudományi, az orvosi és a jogi-bölcseleti szakirányokban jelentett releváns többletet más egyetemekhez viszonyítva; teológiai karát nem érintette kedvezően, hogy anyaintézménye a felvilágosodás fellegvárának számított. Említettük, hogy hagyományos előjogát, a felügyeleti jogot itt elvesztette; csupán felkérésre véleményezhetett. Mindösszesen három teológiai professzor tanított Göttingában, s ez a létszám az alapítástól a 19. századig változatlan maradt. A göttingeni teológia specialitása az átjárás, az áthallgatás lett: a bibliai stúdiumokat egyszer teológiai, egyszer filológiai (szövegkritikai) megközelítésben végezték. A professzorok általában jeles orientalisták is voltak, és bátorították a bölcsészeti kurzusok hallgatását.

A Göttingent járt magyar hallgatók többsége teológiára jelentkezett, és rendszerint egy évet töltöttek itt – ez általánosságban is így volt, anyagi okokból a magyar peregrinusok nem teljes képzésre, inkább csak kiegészítő, kiteljesítő stúdiumra vállalkoztak (ha nem nyertek el jelentősebb ösztöndíjat). A hazai teológiai professzorok nem lelkesedtek a göttingeni exegetikai szellemért, erre vonatkozóan Futaky István idéz forrásokat, közte Basa István marosvásárhelyi teológiai professzor markáns összegzését: „A mostani bátor exegéták lehet, hogy a keresztény világnak fognak használni, de könnyen megtörténhetik, hogy többet ártnak.”⁹

Három magyar göttingeni peregrinus munkássága a nemzetközi tudományos életben is maradandónak bizonyult: a nyelvész Gyarmathi Sámuel (1751–1830) már deresedő fejjel, negyvenes évei derekán töltött két évet Göttingenben, ahol bevásárolták a Göttingai Tudós Társaságba, és ahol megírta összehasonlító nyelvtudományi főművét. Bolyai Farkas matematikus (1775–1856) 1796 és 1799 között tanult Göttingenben, és az itt megismert Carl Friedrich Gauss-szal, akivel a geometria alapjairól értekezett, haláláig tartotta a kapcsolatot. A harmadik híres göttingeni, a tibetológus Kőrösi Csoma Sándor (1784–1842) pedig Ungi Mártonnal egyidejűleg, de nála hosszabb ideig, 1816 és 1818 között volt itt ösztöndíjas hallgató. Természetesen megismerkedtek egymással, és Ungi később meg is írta a világhírű utazóra és tibetológusra vonatkozó személyes emlékeit.¹⁰ Ezek azért is lényegesek, mert közvetve adalékkal szolgálnak Ungi göttingeni tartózkodásáról.

⁸ Göttingen egyetemére vonatkozóan: GURKA Dezső (szerk.): *Göttingen dimenziói. A göttingeni egyetem szerepe a szaktudományok kialakulásában*, Budapest, Gondolat, 2010; RAB Irén: *Hungarus-tudat és diákmentalitás a 18. századi göttingeni peregrinációban – különös tekintettel a medicinára – emlékkönyvek és egyéb peregrinációs források tükrében*, Budapest, Semmelweis Egyetem Patológiai Orvostudományok Doktori Iskola, 2015. doi: 10.14753/SE.2016.2109.

⁹ FUTAKY István: *Göttinga*, Budapest, MTA-ELTE Levéltára, 2007, 49.

¹⁰ UNGI Márton: Egy pár töredék vonás Kőrösi Sándor képéből, *Vasárnapi Újság* 7(1860/26), 315–316.

Kiderül például, hogy a Debrecenből érkezett hallgatók négyen egy szálláshelyen laktak együtt, és Kőrösi Csoma gyakran meglátogatta őket. Az orientalista Johann Gottfried Eichhorn professzor (1752–1827) nemcsak Kőrösinek volt meghatározó mentora, akitől arabul és törökül tanult, és aki felhívta a figyelmét a magyarság eredete kapcsán az arab forrásokra, hanem egyike volt a teológiai kar oktatóinak is. A magyar teológusok az Ó- és Újszövetség irodalom- és művelődéstörténeti megközelítésű feldolgozását hallgathatták tőle. Érdekesség, hogy Kőrösi Csoma ekkoriban még csak magában érlelte nagy tervét, a keleti kutatóutat. Egy alkalommal azzal a levéllel lépett be Ungi Mártonék szállására, amelyben őt Máramarosziget rendes lelkészének és iskolamesterének hívták meg. Az ovációban kitörő magyarokat azzal lepte meg, hogy közölte: sem ezt, sem más ajánlatot nem fogad el, más célja van – de azt ekkor sem árulta el. Ungi Márton 1860-ban írt visszaemlékezése, immár a lezárult pálya ismeretében, ellenállhatatlan ösztöntől vezérelt vándormadárként jellemezte őt.

Rátérve forrásunkra, Ungi levelére a Göttingenbe tartó utazásról, bevezetésként két megoldatlan rejtvényt kell említenem. Az első a levél címzettjének kiléte, a Pozsonyban lakó Czeglédy M. úr. Ungi vele való barátsága minden bizonnyal a debreceni kollégiumhoz kötődik, és valószínűleg a református egyháznak sok lelkészt és tanárt adó Czeglédy család egyik tagjáról van szó. Ennél talányosabb, hogy a levél egy könyv előzéklapján maradt fenn, August Hermann Niemeyer: *Charakteristick der Bibel* c. ötkötetes műve hallei ötödik kiadásának (1794) első kötetében. Niemeyer első ízben 1775-ben megjelent munkája egyfajta bibliai bevezetésnek fogható fel, és a 19. század közepéig számos kiadása ismert. A magyar protestáns lelkészek körében rendkívül népszerű volt, munkakönyvtáraik alapművének számított, és az egyházi bibliotékák állományában is felgyűlt szinte valamennyi edíció. Ungi Márton levele a Ráday Könyvtár egyik példányából került szem elé az állományrevízió során.¹¹ A kötet címlapján egy kézírásos „B.J.” vagy „B.I.” tulajdonosi monogram látható, az alkalmazott könyvtári pecsét és a szakbesorolás pedig arról tanúskodik, hogy a kötet a 20. század elején már a könyvtár birtokában volt (de a proveniencia ma már kideríthetetlen). Elképzelhető, hogy hajdan Ungi Márton könyve volt, és a levélszöveg első fogalmazványként került az előzéklapra – bár javítások nincsenek benne, és címezéstől zárásig hiánytalan. Más észszerű magyarázat nem kínálkozik arra, hogy miként kerülhetett oda.

A levél első soraiból is kitűnik, hogy közvetlen és rendszeres kapcsolatban állt a szerző és a címzett; s nyilván folyamatos élménybeszámoló első darabjaként fogalmazódott a levél; még hozzá három olvasónak szánva – de közülük csak Czeglédy aktuális címét ismerte a levélíró. Ungi a bécsi elindulástól a göttingeni elhelyezkedésig számol be az utazásáról, amelyet nem egyedül, hanem diáktársakkal közösen tett. A végig landkocsin, azaz távolsági személyszállító fogaton teljesített útvonal a Bécs – Prága – Chlumec – Drezda – Lipcse állomásokon át vezetett. Prágáról sommásan jegyzi meg, hogy igen szép város, de leginkább egy barátjával

¹¹ Raktári jelzete 2-44643/1.

való összeveszés foglalta le. Chlumeznál sikerült kibékülni, Drezdában kifejezetten városnézés céljából időztek két napig. Személyesen láthatták I. Frigyes Ágost százsz királyt és a tiszteletére rendezett dízseregszemlét, megtekintették a drezdai csatában elesett Jean-Victor Moreau (1763–1813) francia tábornok emlékoszlopát, aki azzal vált nevezetessé, hogy Napóleonnal szembefordulva átállt a német haderőhöz. Lipcsében éppen „szabadságra”, azaz valószínűleg a hétvégi könyv vásárra értek be. Lipcse, Frankfurtot lekörözve, a 17. század óta Európa legfontosabb elosztó könyvpiaca volt, és a „Buchstadt” hírneve a magyar diákokra is ellenállhatatlanul hatott: Ungi érzékletes megfogalmazása szerint a pénzesebb ifjak rajtaütöttek a „szűrös” utcai könyvúrusokon, és vásárolták a – Bibliát. Ebből két dolog is világossá válik: egyrészt nem a leghíresebb, legdivatosabb lipcsei könyvkereskedők házaik keresték fel, hanem az olcsóbb (használt) könyvek utcai árusait. Nyilvánvaló, hogy az anyagi szempont győzedelmeskedett, még akkor is, ha – mint Ungi írja – az „ócskább” kiadásokhoz jutottak ily módon. Másrészt sokatmondó tény, hogy a lelkészjelöltek Bibliára vadásztak: jelzi, hogy Bibliából még német nyelven sem volt a szükségletekhez elegendő példány Magyarországon a 19. század elején.

Lipcsében felmerült közöttük, hogy Berlinbe kellene tovább irányozni az utazást, de az ottani magas költségek és a gyaloglás kilátása miatt Ungit leszavazták társai. Már ebből is kiderül, hogy nem Göttingen volt az egyetlen vagy kizárólagos cél, ahová végül landkocsit fogadva Weimaron és Erfurton át megérkeztek. Ungi Márton eredetileg Utrechtbe vágyott – igazolva ezzel azt a tételt, hogy a magyar református hallgatók számára a holland teológiák hagyományosan nagy vonzerőt gyakoroltak. Göttingen ehhez képest – Ungi saját szavaival – „megfeneklést” jelentett: itt kapta meg Tüdős József értesítést arról, hogy a debreceni tanács engedélye és a püspök (superintendens) ajánlása nélkül senki sem kaphat holland ösztöndíjat. „E’szerint hát én is itt maradtam, ha Istentől van!” – törődött bele helyzetébe. Összegzi, hogy Göttingenig tartó utazása 83 váltó és 62 ezüst forintba került – melleleg levelében végig jelez pontos költségeket és árakat, aminek célja a később útra kelni szándékozók informálása lehetett. Magyar diákzsebbhez képest mind a landkocsi, mind a városi szállodák költségei szinte megugorhatatlan nehézséget jelentettek, s bár Ungiék végül nem gyalogoltak, az apostolok lova a magyar peregrinusok általános közlekedési eszköze volt.

Következett a szálláshely elfoglalása. Göttingenben a háztulajdonosok kötöttek szerződést az egyetemmel, s a vendéghallgatók az egyetem közvetítésével találtak helyet. Ungi Márton három társával együtt került egy házhoz, ennek költsége fél évre fejenként 3 és egynegyed Lajos-arany volt, ami számottevő terhet jelentett.

Az első benyomások rögzítésére is jutott még energia: Ungi felfigyelt a vidék szép krumplitermésére, és helyi különlegességként leírja a talicska elé fogott igáskutyát, valamint a magyar szemmel mulatságos, zablás, kötőfékes, hámos-nyerges ökröket és teheneket, azaz német „Zug”-okat. Göttingen hitéletéről lesújtó véleményt alakított ki: „Itt egyébiránt Atheus nép lakik”, vasárnap csak reggel van egy rossz prédikáció, szerdán és szombaton harangozás, „de senki se hallja”.

A reformáció 300. évfordulójának ünnepére azonban „nagy lármával” készülnek. Levelét zárva melegen búcsúzik Czeglédy M. barátja urától, érdeklődve ismerősök és a szüret felől.

Ungi Márton előzéklapon kétszáz évig szunnyadó levélfogalmazványa nem helyezi új alapokra mindazt, amit a 19. század első évtizedeinek peregrinációjáról tudunk, de jó érzés, ha tényadatok támasztják alá mind az általános, mind a statisztikai szempontú közelítéseket. Végül megjegyzem, hogy míg korábban a külföldön végzett stúdiumok előfeltételei, kívánalmi voltak a magasabb tisztségeknek – teológiai professzorságnak, püspöki méltóságnak – Ungi Márton és társai esete azt bizonyítja, hogy a stallumra nem törekvő, csupán értelmes és tanulni vágyó gyülekezeti lelkipásztorok körében is terjedt a külhoni iskolázottság.

FORRÁSKÖZLÉS

Ungi Márton levele Czeglédi M. úrnak

de Göttingae, à Mr. M. de Czeglédy beyrn Dürrmautthor Nro 310 im 2ten Stocke à Pressbourg

Kedves Barátom Uram!

Barátságába bizakodva bátorkodom ezen 3 czédulátskát egyre reducalni; az által is kényszerítve, mert a' más két urak mulatásuk helyét a' Hamburgi Correspondent még eddig titokban tartotta,¹² - nem is lesz Sz. Lélek elleni bűn mind elolvasni, úgy akarván alkalmazni, hogy kitkit legalább valamiben interessáljon. – Elindulván 19 Sept Bécsből szép atyafiságos egyességben, Austrián 's Morván keresztül szép vidékeken jöttünk Cseh Országban Prágáig, amely igen jeles szép város. Itt egy kicsit, valami haszontalanságon mi ketten – tudja már kívül – összekaptunk, és haraggal jöttünk ki Prágából ugyanazon Landkocsin, mert mást, kivált Retour kocsit akkor nem kaphattunk, ahonnan meg is rántódtunk 90 váltó és 5 ezüst tallérokig. Más nap, épen a Kulmi csataplazon¹³ ismét megkötődött a' békesség, és azóta annak pontjai híven megtartódnak. Dresdában mulattunk másfél napot, a' hol láttunk maneuvert a' Király jelenlétét,¹⁴ a' Moreau oszlopát¹⁵ etc. Lipsiába már más Landkocsin ergo 21 ezüst forinton épen szabadságra értünk be, 's természetesen a' mi pénzes ifjaink szétütöttek különösen az egész utzákat elfoglaló szűrés Bibliopolák közt, vévén Sz. írást az ócskábbikból. Itt voltunk szálvá a' Stadt Berlin pompás vendégfogadóban. Szegény fejünk. Berlin! hol pénzünknek lőn egykor nagy kára!

¹² Tréfás fogalmazás, a Hamburgischer Correspondent a legrégebben (1711) alapított, nagy tekintélyű német folyóirat (azaz a levél két másik címzettje még nem tette közzé elérhetőségét).

¹³ A kulmi (Chlumec, Csehország) csata 1813. augusztus 29–30-án volt, a francia sereg ütközött meg a szövetséges (osztrák–porosz–orosz) haderőkkel. A franciák vereséget szenvedtek, de mindkét oldalon jelentős volt a veszteség.

¹⁴ I. Frigyes Ágost (1750–1827) szász herceg, 1763–1806-ig szász választófejedelem, 1806-tól haláláig a Szász Királyság első uralkodója.

¹⁵ Az 1814-ben felállított Moreau-émlékoszlop a drezdai csatában elesett Jean-Victor Moreau (1763–1813) francia tábornok neoklasszikus emlékműve (Napóleon ellenfeleként az orosz csapatokkal harcolt).

csak gondolja el, egy napra, már per se mindent összevén, csaknem 4 tallért rántottak singillatim rajtunk, azonkívül hogy jól lakhattunk vala. Innen már Berlinbe kellett vala törekednünk, de csak Szabó Gergely¹⁶ maradt mellettem, – a’ többi megunván a’ sok költséget – ő is úgy, hogy többnyire gyalog menjünk, de így is csakugyan látszott hogy kevés kedve van hozzá. Az idő veszett hideg volt, én a’ gyaloglástól megfelfőztem¹⁷ – denique communi consensu Landkocsit fogadtunk innét Göttingába 44 tallérokért, és azon Weimaron, Ehrfurton keresztül 7 Octoberben szerencsésen és minden baj nélkül be is érkeztünk, és itt megfeneklénk. Hollandia reám nézve ismét elmaradt hát, T. Tüdős úr¹⁸ Debreczenből küldött levele miatt, amelyben a’ többek közt ez a’ legnagyobb ok ellenem, hogy Utrechtben a’ Consilium passusa és a’ superintendens recommendatioja nélkül nem kaphatja el ezután egy magyar is a’ stipendiumot. E’szerint hát én is itt maradtam, ha Istentől van! – Az úton elhagyogattam apránkint mind össze 83 váltó és 62 ezüst forintot. Mi mindenikőnk sokat költöttünk, vévén a’ bajusznak becsületét a’ veres Budai és Rhenusi mellett, az elsőtől Dreszdában váltunk meg legutolszor, – a’ 2ik még most is kísért. Friderikánál¹⁹ csak egy üres szoba volt, Fitos²⁰ oda esett; mi pedig négyen egy háznál lakunk; én fizetek a’ szállásért fél esztendőre 3 ¼ Luidort²¹ (1. L = 5 tallér, 11 vagy 12 garas, a’ mint váltóják) – Node az efféle dolgok leginkább Kovács Bétsi barátomat²² interessálja etc. – Szabó és Fitos határt nem ismerő tiszteleteket küldenek. Erre felénk az idén szép áldás volt, lévén divatja a kolompérnak. El is felejtém a visiók közé beiktatni a’ hasznos kutyát, amelyet a’ német a’ talicskája elibe fog a’ kereke felől, maga aztán úgy tolja két rúd között, medio tutissimus, s így tesznek aztán ketten egy szerszámot. – Más hasonló pompás spectaculum látni a’ zablás kantáros, kötőfékes, hámos, és még több nyerges ökrök és tehének Zugjait.²³ – Az efféle czipószájú paripákkal nem vala tréfaság kirukkolni a’ beállandó Sz. farsangi napokban, úgy sem szabad akkor esziben lenni az értelemnek. Ma volt épen a’ Lipsiai győzelem²⁴ innepe, amely csak abból állott, hogy a’ tornyokban valami egy fertályig tartó muzsika volt. – 1. Novemberben lesz pedig a’ reformatio harmadik százados nagy Innepe, a’ mihez nagy lármával készülnek. Itt egyébiránt Atheus nép lakik; Vasárnap reggel van predikatio, de csak a’ roszsza járja. – Azonkívül csak szerdán és szombaton délután van harangozás, de senki se hallja. Igaz, köszöntöm a’ j-egyház mellett kis h[...]nek

¹⁶ Azonosítatlan személy, debreceni diáktárs.

¹⁷ Visszariadtam.

¹⁸ Valószínűleg: Tüdős József (1788–1857) református lelkész, 1815-től főiskolai senior Debreczenben.

¹⁹ A szó vége bizonytalan olvasat.

²⁰ Fitos Pál (1789–1854), református lelkész, 1837-től haláláig nagykőrösi tanár.

²¹ Louis d’or, Lajos-arany.

²² Azonosítatlan személy.

²³ Fogatait.

²⁴ A lipcsei csatában (1813. október 16–19.) Napóleon súlyos vereséget szenvedett, és véget ért a francia uralom a német és a lengyel területeken.

– orgona híján. hogy van a' l[...] – hát a' vén luteranus R. koma? hát a' gazda – a' Madame? – köszöntöm. Volt-e jó szüret, egy új csizma? az effélékről hiteles tudósítást kérvén és várván, magamat további barátságába ajánlom, minden jóknak kívánásával vagyok

Göttinga 18 Oct. 1817. Auf der Johannis Strasse Nro 626 im 2ten Stocke

Kedves Barátom Uramnak szerető barátja Ungi Márton mp.

ABSTRACT

Ágnes Berecz: Peregrination in Bottom View. Márton Ungi's Trip to Gottingen

From the very beginning, peregrination was the most important tool for acquiring the highest level of knowledge and new technologies in the fundamentally receptive Hungary. The topic of this study is Márton Ungi's (1792-1862) trip to Gottingen in 1817. Ungi was a graduate student at the theological academy in Debrecen, and later the dean-pastor of Bihardiószeg. He reported on his trip in a letter that survived on the front page of a book (August Hermann Niemeyer: *Charakteristick der Bibel*, 1794; Ráday Library).

Ungi and his fellow students' route led through Vienna – Prague – Chlumec – Dresden – Leipzig – Weimar – Erfurt. They stayed in Dresden for two days for sightseeing. They saw King Frederick Augustus I of Saxony and a parade of honour, the memorial column of the French general Jean-Victor Moreau. In Leipzig, in the famous “Buchstadt”, the Hungarian students stormed the places selling used books and mainly bought Bibles, as there were not enough copies of the Bible available (not even in German) in Hungary at the beginning of the 19th century. Originally, Márton Ungi wanted to go to Utrecht; however, already in Gottingen, he received a notification that no one could receive a Dutch scholarship without the permission of the Debrecen council and the recommendation of the bishop.

Among his first impressions of Gottingen was the nice potato harvest of the region, he mentioned a service dog hauling a cart as a local specialty, as well as oxen and cows harnessed, i.e., German “Zug”. He formed a damning opinion about the religious life in Gottingen: “Atheus people live here”, and there is “only one bad sermon” on Sundays.

***

Keywords: peregrinatio, Dresden, Göttingen, protestant students, Márton Ungi